

Eräistä likaa ja rikkaa merkitsevien sanojen käyttötavoista.

Väitöskirjassani olen kosketellut muutamia rikkaa ja likaa merkitseviä sanoja, joita on viljelty tietynlaisten eläinten nimityksinä (Sanankieltoja ss. 99—100). Esitin siinä tämäntapaisia merkityksenmuutoksia aiheuttavaksi tekijäksi kielissä tavattavan eufemismien tarpeen: alkeellisilla asteilla pedoista, vahinkoeläimistä, syöpäläisistä käytetään uskomuksellisista syistä ns. kiertonimityksiä »varsinaisten» ilmausten sijasta. Tämä periaatteellinen puoli on herättänyt epäilyjä. MARTTI RAPOLA teokseni esittelyssä Virittäjässä 1944 s. 185 lausuu: »Tulee kysyneeksi, eikö esim. metsänpetojen, karhun, suden ja ketun nimittäminen metsän *raiskaksi*, *rikaksi* ja *pehuksi* voisi olla vain vihan ja halveksumisen ilmausta . . .» Kun seuraavassa palaan uudelleen tällaisiin ilmauksiin, se ei suinkaan tapahdu siitä syystä, että haluaisin nimenomaan puolustella kantaani, vaan lähinnä siksi, että rikan ja lian nimitykset ovat kielitaloudessa sangen ekspansiivisia ja sen vuoksi mielestäni semologisesti mielenkiintoisia sekä että niitä tutkimalla voitaneen saada yhtä ja toista meikäläistä alkukantaista ajattelua valaisevaa esiin. Väitöskirjatyöni loppuvaiheissa, jolloin kyseisiin sanoihin jouduin perehtymään, ei myöskään ollut mahdollista kokoelmien evakuoimisen takia saada riittävästi materiaalia käsiin. Olen lisäksi vuosien varrella sattunut huomaamaan eräitä rinnakkais- tapauksia, joiden esittelystä toivon olevan hyötyä tutkimukselle.

I. Karj.-aun. *toppa*.

Karjala-aunuksen murteissa sekä eräissä niihin rajoittuvissa kielimuodoissa tavataan nomini *toppa* seuraavissa toisistaan huomattavastikin poikkeavissa merkityksissä.

1. Genetzin mukaan (TAK) aunuksessa *toppu*, *toppa*- 'roska, rikka, sora' ja eräissä karjalaismurteissa *toppa* 'roska, ruuhka' (TVKK). Murrekokoelmat: Nje-Rii: 'roska', »Omas silmäz ei nävy ni partu (hirttä), a viä- rahas silmäz nägyv toppu». Sl. | SääJ: 'rikka, roska' | TulJ: 'roska, rikka,

lastunen' | Sal (Pohjanvalo): 'rikka roska', *topat* mm. 'pölyhiukkaset, roskat', 'hieno lastu'; (Viljasta:) »Pahoi on tuulettu, toppua on äijy.» | Sui: »Toppa mäni silmäh.» *Toppua luadii* roskaa tekee veistäen perman-nolle. | Suoj: »Toppa mäni silmäh.» | Ilo: 'roska, lattialle kertyvä lika', »N'iin oli përtti toppaⁿ ku riihi.» | Tve: 'roska, ruhka silmässä, kurkussa ym.' | lyyd. *to|p̄ -ppad* 'roska, rikka' | Lönnr. lisäv. 'slarfva, trasa (top-palo); skröp, grums (ruhka, roska)' | ? Gan. *Toppa tukkii, lipiä liki wetäi*, prov.

2. Roska-merkitykseen liittyvät hyvin läheisesti seuraavat suomen murteiden tapaukset. Uta: *toppanen* 'pyryinen, luminen, tuiskuinen, ryy-teinen, pahansiivoinen', »Kun on Tuomas toppanen, niin on keväk keleä», »Ilikijä siell on nyt tehäp pöllijä kum mettä on nuin toppanen.» | Juu ja Pol: »Se on semmoⁿnen toppa jotta sit-ei sijasta erota» siivoton, törkeä tavoiltaan.

3. *topat* s. mon. Sal, SääJ: 'jälkeiset naisella synnytyksen jälkeen' | Suoj: 'ihmisen ja elukan jälkeismenot'. Samantapainen suhde tavataan lyydin *redu*-sanalla: 'lika', 'jälkeiset (synnytyksessä)'.

4. '(kiusallinen) hyönteinen' | Lönnr. lisäv. *topan aika* 'tid, då alla slags insekter, hvaraf boskapen plågas, äro i rörelse' | Kiih: »On toppoo hyvim paljo liikkeessä», »Siel (suoniityllä) on kai topat, siel om mäkärät siel on kärpäset, siel om puarmat, siel on kaikki.» (Naurismaalla on kirppuja:) »Se kuhisoo iham mustana sitä pikistä toppoo».

5. 'pieni vahinkoeläin, esim. hiiri' | Kiih: »Hiir ja muu toppa se ottaa laa^jjasta» maitopytyn laidasta maitoa, käärme keskeltä.

6. ns. 'läävämato' | SKVR:jen mukaan nimitys *läävätoppa* on todettu Ilo Imp Sui; *tanhuttoppa* Sui, *maantoppa* KorS, *pellontoppa* Suoj, *pellon-toppo* Ilo, *toppa* Suoj (Haavio Suomal. Kodinhaltiat s. 519). Olen Suista-molta merkinnyt nimitykset *muantoppa*, *läävätoppa* 'käärmeeksi kuviteltu haltija, joka toimii navetoissa (ei ole nähty)'; 'läävässä talvisin elävä käärme'; kun se pisti, sanottiin: *läävätoppa paⁿi* t. *muantoppa on pannut* (myös *läävähaldie*). Vanhoissa runoissa tavataan läävämadon puhuttelu-sanana myös *läävän rikka*, mikä siis on täysin paralleelinen *läävätoppa*-ilmaukselle.

7. Helmi Helmisen muistiinpanon mukaan Porajärvellä *toppa* on »karhun nimi jyrinpäivästä pokrovaan», toisin sanoen aikana, jolloin karja on laitumella.

8. Kiih:sta olen sanalle merkinnyt käytön 'raukka, raiska': »Sinnuuhit toppoo jumala elättää», »Kyllä siinä on synnin toppa, siinäpähän sitä jumala elättää» 'syntisraukkaa'.

9. Genetzin mukaan Vienan Karjalan pohjoisosissa *toppa* tarkoittaa

'yskää' (TVKK). Tästä merkityksestä on seuraavanlaisia muistiinpanoja. Tun: 'yskä ja nuha', pääpaino jälkimmäisellä | Uht: »Kun on toppa nij juoksou rekä nenästä» | PisJ: 'hiukan kuumeinen yskä' | JysJ: 'yskä, nuha' | VuoN: 'yskä, eräs tauti', »Miula on t. ta ryvittäy.» | RukJ: 'nuha' | Rep: »yskä, hingu, rygimiine». | Pets-Kie: 'lievä kuumeinen yskä, nuha', »Toppoa läsiy» nuhaa sairastaa. | Suomesta Hyr:lta on myös merkitty *toppa* 'nenän tukkiva nuha'. | Lönnr. 'hosta (yskä)'.

10. Karjala-aunuksen sanalla näyttää olevan vastine eräissä viron murteissa. Kaskin—Saaresten Lisasõnastikun mukaan *topp*, -a (ka subst. tarvit?) — *higi* ja *mustus segamini* (inimesel), *higine ja topane*. Esiintymisalueeksi on mainittu Saarenmaa ja Hiidenmaa.

Seuraavassa esitettävät rinnakkaistapaukset sekä se seikka, että *toppa* tavataan yhtenäisellä karj.-aunuksen kielialueella tai välittömästi siihen rajoittuvissa murteissa, tukevat ehdottomasti sitä käsitystä, että sanan eri käyttötavat kuuluvat semologisesti yhteen. Paralleelit, samoin kuin mahdollisesti viron *topp*, osoittavat myös, että merkitysten selittelyssä on lähdettävä 'rikka, roska' -merkityksestä. Kun näin on asian laita, silloin se sanan selitys, jonka MARTTI HAAVIO 'läävämato, talvikko' ja 'yskä' -merkityksistä puheen ollen on antanut, ei ole mahdollinen. Haavion mukaan sanan pohjalla olisi ruotsin *topp* 'keko, huippu'; kuten *nirppa* ja *nirkko* 'talvikko' alun perin ovat merkinneet 'spets, udd', samoin *toppakin*: »Se seikka, että *toppa* eräissä murteissa merkitsee 'yskää', johtuu yskän pistos-luonteesta» (Suomal. kodinhaltiat s. 528). Jo se asian tila, että *toppa* kuuluu karjala-aunuksen, vieläpä tavataan Tverissä, vastustaa oletusta, että sana olisi lainaa ruotsista.

II. Karj.-aunuksen *tšakka*, suomen *sakka*.

Karjala-aunuksen ja sen ympäristön *toppa* -nominin käyttötavoille rinnakkaisia ovat merkillisellä tavalla saman kielimuodon *tšakka* -sanana merkitykset.

1. Yli koko kielialueen sana tunnetaan 'hyttysen, itikan, sääsken' merkityksissä. Eteläkarjala (Genetz): *tšakka* 'sääksi, hyttynen' | aunun (Genetz): *tšakku* 'sääski, hyttynen' | PisJ (Hannes Pukki): »Oli tšakkoo eklem meššääššä, monenimellisii tšakkoja», »Heposet pieksäyvytäh tšakkaššä» sääsket, paarmat, karpäset ym. syöpäläiset. | RukJ: »Tšakat syyäh perretäh.» | VuoN: 'sääski, syöpäläinen' | Uht: 'syöpäläinen kesällä, sääski, mäkärä' | Tun Kie Paa Rep Suoj Ilo KorS Sui | Sal: *tšak|ku* -an 'hyttynen', 'verta imevä pieni ulkoilmahyönteinen', *tšakkoin aigu* 'se aika keväästä, jolloin ko. hyönteisiä on erikoisen paljon'. | Myös lyydissä

tšak, -*kku* jne. 'hyttynen', B Pl Td yhteisnimi paarmoille, karpäsille, hyttysille, mäkäröille y.m.s. hyönteisille. | Lönnr. mm. 'mygga (tsakka, sääksi)'. Vrt. erik. *topan aika*.

2. Tverin karj. *tšakka* 'susi, hukka', johon on verrattavissa karhun nimitys *toppa*.

3. Mielenkiintoinen on eteläkarjalais-aunuksellinen *tšakka*-sanan merkitys 'nuha, hevosen pääntauti', joka siis vastaa Pohjois-Vienan *toppa*-sanan 'nuha, yskä' -merkitystä. Sui: *piä₁tšakka* 'nuha', vanh. | Sal: *piä₁tšak₁ko -än* 'nuha', »Puaksuh ku hirnuttau (yskittää), sid on jo p-o»; Pohjanvalo: 'nuha, hevosen pääntauti' | Suoj: 'influenssa, pääntauti', »Peä-tšakk on i₁tšez da hevos, pahambi tšeäreä (yskä), läylen, peädä kivisteä.» | lyyd. *piä₁tšakkε* TP 'nuha'.

4. Karjala-aunuksen *tšakka* on epäilemättä yhdistettävä suomen *sakka* -nominiin, joka Gananderin mukaan merkitsee 'drägg — jäst i botten, fæx', *piimän, drangin, oluen sakka, samea sakka pohjasa* 'tjocka dräggen på botten', *liikuttawat ylös sakan* 'uppröra dräggen' jne. | Renvall: *sakka* id ac *sako* (= 'spissum quid, e. c. fæx cerevisiæ desidens, sedimentum, das Dicke in einer Flüssigkeit, Bodensatz') *winan sakat* 'bullulæ quibus vis vini combusti probatur, Perlen l. Bläschen im Brantwein'. | Lönnr. 'grums, grummel, bottensats, fällning, sump; jästigt skum på dricka; baddning åt kor (suttu, haude)'; *kaljan s.; hewonen on sakassa* 'hästen är hvitlöddrig'. Näitä sanakirjoissa tavattavia merkityksiä on todettu eri puolilta suomen kielen aluetta paitsi Kannaksen ja Laatokan karjalan murteista. Esim. 'pehuista ja ruumenista kuumalla vedellä haudottu seos' Sat HämP | 'kaljan, oluen, kahvin ym. nesteen pohjalle laskeutuva sakeampi kerros, rupa' KanN Kong PohE Uta RisJ Kemi Ver. Todennäköistä on myös, että *sakka* kuuluu samaan sanaperheeseen kuin suomen *sakea* mm. 'trögt flytande; tjock, grumlig, tät' (Lönnr), viron *sage* g. *sageda, sage* mm. 'das Dicke, Bodensatz' ja suomen *sako* ja viroE:n *sago* g. *sao* 'Bodensatz, Grundsuppe (das Dicke einer zu löffelnden Speise, lēm das Dünne)'. Vrt. HAKULINEN SKRK I s. 198. Yhdistämistä tuskin estää se, että karjala-aunuksessa *sakea* -sanan vastine on s -alkuinen (*sagei* t. *sagie*) eikä *tš* -alkuinen. Samoin lyydissä on suhde *saged* — *tšak*, vepsäE:ssä *sagedad* 'sagedad' — *tšak* 'veri' jne. Sananalkuinen *tš* on joka tapauksessa sekundäärinen; ehkä s on *sakka* -sanassa jostakin psykologisesta syystä korvattu *tš*:llä (vrt. suomen *saiivar* — karj.-aun. *tšaiivoi*, suomen *sakarisormi* — karj.-aun. *tšagoivarvas* jne.). Jos *sakka* -sanan sukulainen on syrjäänin *suk* 'dicht, (v. Flüssigkeiten) dick; Bodensatz' (vrt. DONNER VW I s. 168, SETÄLÄ FUF II s. 257), mikä on varsin mahdollista, silloin sanan alkumerkitys on selvä.

5. Karjala-aunuksen *tšakka* -sanan ekspansiivisuus ei rajoitu vain tapauksiin 1—3. Itä-Karjalan pohjoisosissa ja Tverin karjalassa se tarkoittaa myös tietynlaisia ihotautia, syyhyä (scabies). Petsamon kiestinkiläismurteessa H. Pukin mukaan *tš.* on ihotauti, jossa ensin ilmestyy käsiin ja kasvoihin »ninkum mujehem mähnä», pieniä punaisia täpliä, jotka suurenevät ja tulevat rakoille, »rököillä», ja sitten ruville. »Parannetaan kermalla ja porovedellä (tuhkavedellä). Kuumetta ei sairaalla ole.» *läsiy tšakkoa.* | Uht: 'syyhelmä; rupi, rahka' | RukJ: 'syyhelmä, rupi' | Tve: *vieras tšakka* eräs märkärakkoja nostava tauti. Tällaisenkin merkityksen kehittyminen jonkinlaisen 'roskan' merkityksestä on erään rinnakkais-tapausten valossa täysin mahdollinen. Lönnr. lisäv:n mukaan *ruhka* Karjalassa merkitsisi 'skrof'. Sanasta on Veikko Ruoppila saanut mielenkiintoisia lisätietoja Lemiltä: »Ku ihmise pintoa tuluo sella¹st meähneä, näpyköitä, ne sanuot et se o ruhkoa tai moannousua.» Näillä on se ero, että ruhkassa tulee koko pinta näppylöitä täyteen, kun taas m-nousussa vain muutamat paikat (Ruoppila: ? 'tulirokko'). »Se pinta ol' kaikk yhten ruhkan», so. täynnä pieniä näppyjä. »Kaik sormevvälit ku ruhkan ikeä». R. parannetaan *ruhkaheinällä* (pedicularis palustris). Sanan 'rupi' -merkityksen vanhuutta todistaa myös rupisammakon (*Bufo vulgaris*) lemiläinen nimitys *ruhkasammakko*. Neoviuksen mukaan Sakkolassa *ruuhka* merkitsee 'hufvudfnas, mjell'.

Vienankarjalaisen *tšakka* 'syyhelmä, rupi' -sanan WICHMANN on yhdistänyt syrjäänin *tšak* 'Räude' -nominiin, joka tavataan Wiedemannin sanakirjassa (FUF XI s. 251). Wichmannin—Uotilan Syrj. Wortschatz ei tunne tämänmerkityksistä sanaa, sen sijaan kyllä nominin *tšak*, joka murteissa yleensä merkitsee 'Pilz, Schwamm' (Wied. *tšak* id.), Vytšegdan murteessa 'Zunder' ja Udoran murteessa 'Schimmel, Kahm'.¹ Äänteellisistä syistä karjalan ja syrjäänin sanoja ei voida pitää toistensa perinnäisinä vastineina. Mutta toisaalta niitä tuskin saatetaan erottaa toisistaan. Kun karjalan sana on itämerensuomalaisella taholla etymologioitavissa, syrjäänin *tšak* 'Räude' olisi siten selitettävä karjalaiseksi lainaksi. Äänteellisesti kylläkin syrjäänissä tässä tapauksessa odottaisi asua *tšak* (Wiedemannilla *tšak*); vrt. esim. karj. *pättši*, veps. *pätš*, toisaalta syrj. *patš* (TOIVONEN Virittäjä 1946 s. 400). Mutta kyseessä voi olla tavallaan vain merkityksen lainautuminen karjalasta läheisellä ääntyvällä syrjäänin *tšak* 'Pilz, Schwamm' -nominille. Tuntuu myös siltä, että Udoran murteen 'Schimmel, Kahm' -merkitys on karjalan vaikutusta. Tässä murteessahan erikoisesti tavataan itämerensuomalaisia lainoja (WICHMANN Valvoja 1920 s. 405).

¹ Syrj. *tšak* 'Pilz, Schwamm' on lainautunut eräihin venäjän murteihin (KALIMA FUF XVIII ss. 40—41).

6. Eräissä karjala-aunuksen rajoittuvissa Joensuun Karjalan murteissa *sakka* esiintyy lievänä kirosanana: Ilo: »Voi sakka minkälaista se-ül!» | Kiih: »Voi sakka kun om makkeeta!» Johdannainen *sakkahinen* merkitsee Ilo:ssa 'paholainen, narri, veitikka' | Kiih: (Kyykäärmeen selkä:) »Se on niin kirjoitettu sakkahinen (pahus) kun toviolaut» tammipelilaut. Tämäkään merkitys ei ole yllättävä, sillä muutkin likaa, roskaa tarkoittaneet ilmaukset ovat joutuneet paholaisen nimityksiksi. Vrt. myöhemmin *rikka*, *rietta*, *retu*. Sanaan *rietta* voidaan viitata myös selitettäessä Lönnr. lisäv. *sakat* 'pojkar, pojkytingar (poikapenat)', Ilo *sakkahinen* 'narri, veitikka' -merkintöjä.

7. Suomen *sakka* -sanan merkityksestä poikkeaa myös täysin sen vepsäläisen vastineen merkitys. Etelävepsän *tšak* tarkoittaa verta: *tšakaaq haugöl* 'veriseks peksis', *tšakan tšudab* 'vere torkab välja'. Reino Pelto-
lan tiedonannon mukaan äänisvepsässä sana tunnetaan merkityksessä 'kuukautisveri'. Vepsän kohdalla ei välttämättä tarvitse lähteä mistään negatiivisaffektisestä tai pejoratiivisesta *tšak* -sanan merkityksestä, vaikkakin kuukautisveri primitiivisten kansojen käsityksen mukaan kuuluu pahimpiin epäpuhtauksiin. Etelävepsän käyttö viittaa vain eufemistiseen ilmauspyrkimykseen.

8. Etelä-Pohjanmaalla *sakka* on sääterminä. Esim. Isok: »Puut on sakas», kun ne toisinaan suojaisen sään jälkeen pakastuessa tulevat pak-suun hyyteeseen eli ovat »ruokottomas l. pahas siivos».

Jos pidämme silmällä vain edellä esitettyjä *toppa* ja *ruhka* -paralleeleja, täytyisi olettaa, että karj.-aunuksen *tšakka* olisi merkinnyt myös, 'kuivaa roskaa'. Siihen viittaa myös eräs seuraavassa esitettävä sanan verbijohdannainen. Mutta tämän seikan ei tarvitse olla yhdistelmien esteenä. Suomessa on sanoja, joilla on sekä määrän pohjasakan että kuivan ruvan merkitys. Vrt. *poro*: Lönnr. *tuhvan p.* 'askmörja', *lastun p.* 'lemningar efter spånor', *sahan p.* 'sågsån' *porot* 'sopor'; toisaalta: *juoman p.* 'grummel l. bottensats i en dryck', *kahvin p.* l. *kahviporo* 'kaffesump l. -grummel' | *rupa* 'draf, drägg, grummel, grus, spink, smolk' | karj.-aun. *ahkut* 'Bodensatz, Grund', *koufin ahkut* (Suoj); vepsE *ahkud* 'pühkmed' jne. (HAKULINEN Studia Fennica I s. 138).

III. Karj.-aunuksen *tšakata*.

1. Otsikossa mainitulla verbillä on kaksi erilaatuista merkitystä. Uhtualla *tšakata* -koan on säätermi: 'tuketa murroilla (tie), esim. kun tuuli kaataa puita tielle'. Tämä edellyttää, että kantasanalla *tšakka* on ollut kuivan roskan merkitys. Tämän kantanominin ja verbijohdannaisen

keskinäinen muodollinen ja semologinen suhde on rinnastettavissa *ruhka* : *ruhkata* -suhteeseen. Vrt. Lönnr. *ruhka* 'afskrap, skräp, sopor; fnask, smolk, grums, grummel, drägg, smuts', Lisäv. 'fördämning i forsen bildad af stockar under flötningen', *tukit tekevät ruhkan*: toisaalta: *ruhkata* 'bilda fördämningar i forsen under flötningen (om stockar)', *tukit ruhkaavat*. Kansankielestä mainittakoon Suoj:n *ruhka* 1) 'ruhka, roska', 2) *parzir*. 'tukkiruhka', *jeär*. 'jäärroukkio'; *ruhkata* 'koota ruhkaksi', »Jeän yhteh randah ruhkai keveäl», »Kossen ruhkai kaiken». Merkityksen kehitys on ilmeinen: 'koota ruhkaa, so. roskaa' > 'koota ruhkaksi'. Vrt. Suoj: »Mel'litšän ratas ruhkavui» myllyn ratas roskaui. | SääJ: *ruhku* 'onkimurto', »Ruhkaz on kuustu libo pedeädy pitkeä oksineh kui aidu». Muodollisesti vrt. myös *toppa* : *topata*, joka Suoj:llä = 'saattaa rikkaiseksi', »Uv vessah toppaitto pertin».

2. Puheena oleva *šakata* merkitsee myös 'torua, nuhdella, moittia'. Näin Genetzin mukaan aunuksessa. Karj.-aunuksen murteet: Sal: »Siid d'ielos (asiasta) sinuu šakatah». | Suoj: »Šakkoaa silmäd ullos» moi-silla pahoilla sanoilla. »Metššäh kui mänet šakat šakatah, kod'ih kui tulet siid akat šakatah.» | SääJ: 'torua, sättiä (enemmän kuin moittia, vähemmän kuin huijjata)'. | Ilo: »Mänedgö kirikköh, šielä pappi šakkuab.» | VuoN: *šakkuau* 'haukkuu toista henkilöä kiivaasti, solvaa kiihkeästi'. | Rep: »Se muzikka rubei händä šakkoamah». Sana tavataan Joensuun karjalassakin. Kiih: »Rovasti sakkail' huonosta elämästä.» Lönnr. *sakata* 'skälla, tadla (sättiä, kellätä, lommata)'.

Tämän *šakata* -verbin Wichmann on rinnastanut votjakin *šikaskini* 'ausschelten, rügen' -sanaan (FUF XI s. 250). Eräiden paralleelien nojalla on kuitenkin todennäköistä, että karjala-aunuksen teonsana on yhdistettävissä edellä esitettyyn *šakka* -nominiin. Substantiivi *nälvä* merkitsee murteittain suomessa 'kuolaa, limaa', mutta sen verbijohdannainen *nälvä* mm. 'ivata, pilkata; näykkiä, pistellä puheessa'. Johdon kannalta osuvampi on suomen verbi *nolata*, joka itämurteissa merkitsee 1) 'kastella vedellä, ryvettää, liata', 2) 'tahrata syljellä t. -lkeen, kuolaan', 3) 'heit-tää lokaa toisen silmille', 4) 'häväistä, saattaa noloon asemaan, noloksi (etenkin sattuvalla puheella)'. Suomen *nolata* -verbin kantasana saattaa olla joko nomini *nola*, jonka vastine esim. Suistamolla merkitsee 'märkää' ja josta on johtunut karj.-aunuksen verbi *nolata* 'kastella, räiskyttää vettä, ryvettää vedellä', tai substantiivi *nolki* 'sylki, kina', karj.-aun. *nolgi*, jonka verbijohdannainen *nollata* eräissä karj.-aunuksen murteissa merkitsee 'kuolata, liata kuolaan, sylkeen'. Ks. EINO LESKINEN Virittäjä 1935 s. 250—. Näin ollen näyttää perustellulta katsoa *šakata* -verbin alkumerkitykseksi tässä tapauksessa 'tahrata t. ryvettää *šakalla*'. Rinnakkais-

tapaukset viittaavat johonkin *tš.* -sanan nesteellisen aineen merkitykseen (? kuohaun, sakkaan tms.). Kyseessä ei suinkaan tarvitse olla pelkkä sanan kuvaannollinen käyttö, sillä entisaikaiseen sanailuun ja riitelyyn on liittynyt esim. taianomainen sylkeminen.

IV. *Retu.*

Erään Kerimäeltä muistiin pannun taian mukaan oli naurishalmeseen lehti- eli *retumatojen* vahingonteon estämiseksi kylvettävä kolmesti muutetun huoneen välikatolta otettua multaa. Tämä oli koottava sorvattuun puukuppiin, ja kylväminen piti orvon suorittaa alastomana. Halme oli lisäksi kierrettävä kahdesti vastapäivään ja kerran myötöpäivään. Kylvettäessä oli hoettava: »Tässä on redulle ruokaa, elä syö minun halmettani!» Rantasalmelta merkitty vastaavanlainen taika taas kuuluu: »Sunnuntaiaamuna pitää mennä paljaspäin sille maantielle, jota myöten kuolleita kuljetetaan, ja ottaa hiekkaa paitansa helmaan ja kylvää hiekoja naurishalmeseen, niin sitten häviää retu.» Kangaslammilta kerrotaan: »Heiskanen Harjurannan kylästä oli pannut (naurista) kylväessään padan päähänsä ja ottanut saunasta koskuukepin käteensä. Sitten ei retu eikä mato syö siemeniä.» SKMT III, 1116—17, 1075. Näissä uskomuksissa tavattava *retu* -sana näyttäisi edustavan jotakin pahaa naurismaan oliota, haltijaa. Mystilliseltä vaikuttaa myös se *retu*, joka sisältyy erääseen Kerimäellä tunnettuun sanontaan. Kun jokin esine häviää tuntemattomalla tavalla, sanotaan: *Retukos sen on vieny.*

Suomen murteissa, toisaalta lounais-, toisaalta savolaismurteissa, *retu* esiintyy eräiden kiusallisten vahinkohyönteisten nimityksenä:

1. lehtitai | Muurl Pern Vam | Pieni eläin, joka puiden lehtiä usein kiusaa (esim. tuomessa niitä on paljon). Pai | Pieni vihreä mato, jollaisia on tuomen lehdissä ja muissa kasveissa. Tar | Humalatapon kävyissä tavattavia pieniä eläimiä; ennen kuin kävyt pantiin kaljaan, ne pantiin savuun ja keitettiin. Mel.

2. Savolaismurteissa sanalla tarkoitetaan usein maakirppua, tav. konneksiossa *retu syöpi*. Esim. Juv: »Retu syöp naorii sirkat.» | SuomN | Risna: lehtitai | Puu: Jos pienet elukat, kuten kirput, syövät kaalien ja muiden juurien sirkat, taimet, sanotaan: »Retu syö.» | Sul: Nauris-, lanttu- ja kaali-istukkaita syöviä pieniä kovakuoriaisia, maakirppuja sanoivat vanhat ihmiset *retu*. »Revut syöp istukkaat.» | Kesä: Turnuskylvöstä sanotaan, että sitä syö *retu*. | Kiih: Kun nauriin taimet häviävät kevät-kesästä, sanotaan: *retu syöpi taimet*. Myös kaalit *retu syöpi* l. kaalimato

syöpi. | Lip: Jos nauris tehdään l. kylvetään liian aikaisin, se kellastuu: »Retu syöp kualikset.»

Jo Jusleniuksen sanakirjassa *retu*, *redun* on selitetty 'ärtlus', 'insectum pisis infestum'; Gan. 'ärtlus, bladlus', samoin Renv. 'Blattlaus'; mutta Lönnrotin sanakirjassa tavataan selitys 'bladlus; ärtmask; jordloppa (ketokirppu)'.

Tämä sana on mielestäni yhdistettävissä siihen *retu* -sanaan, joka eräissä itäisissä kielimuodoissa merkitsee likaa. Karj.-aunuksen *re|du -vun* 'lika, loka' | Sui: *redusilmä* 'likasilmäinen ihminen, paholainen', myös kirosana. | Sak: »Käid on revus», »On i lattiez reduu», »Revuz on kulleh paidu» miten on liassa paita. Inkeröismurre: *redu* 'lika, kura': *ku oli reuz jalap lapsel*. | lyydi: *red|u -ud* 'lika', 'jälkeiset (synnytyksessä)', *redustada* 'liata, tahrta' | vepsä (Ahlq.) *redu* 'smuts', (Kett.) 'muda, pori' | vepsäÄ (maist. Peltolan mukaan) *redu* tarkoittaa sekä kuivaa että märkää likaa; *lava on redukaz lattia* on likainen (kiinteätä likaa). Lönnrotin sanakirjassa mainitaan myös 'snusk, smuts, slarfva (rettu)'. 'Räsyn' -merkitys sanalla on Keski-Pohjanmaalla (AJär Käl Lappa Loht Vet).

Jo se seikka, että tätä ilmausta käytetään noista vahinkohyönteisistä yksiköllisesti, kollektiivisen sanan tavoin (*retu syöpi*), on merkinä kuvaannollisuudesta. Mutta tietenkin merkityksen kehitykseen 'lika' (? 'rikka') > 'tuhohyönteinen' viittaavat ennen muuta sellaiset rinnakkaistapaukset kuin karj. *toppa*, *tšakka*. Yksiköllinen, tietyistä uskomuksellisista syistä viljelty kuvaannollisuus on saatettu helposti käsittää jonkinlaiseksi mytologisen olion nimitykseksi sitten kun sanan lähtömerkitys oli alkanut syrjäytyä ja kadota, ts. kun kuvaannollisuutta ei enää oikein tajuttu. Sen jälkeen sanan käyttö on helposti voinut laajeta, jolla tavoin syntyneeksi saatetaan selittää sanonta *retu vie* (alk. vain *retu syö*). Tosin voisi ajatella *retu vie* -konneksion saaneen alkunsa sitenkin, että *retu* -sanalla on ollut 'paholaisen' -merkitys, kuten esim. *rietta* -sanalla. Vrt. myös *redusilmä* 'paholainen'.

V. R a i s k a.

Gananderin sanakirjassa on *raiska* -sanalla seuraavanlaisia eläinmerkityksiä: *raiska huoneesa* 'ohyra, t. ex. wäggloss, torakor, syrkor etc.', *raiska* 'odjur, rofdiur, korp', *Mettän raiska* 'odiur, t. ex. korp, räf, warg'. Samoin Lönnr. lisäv. *raiska*, *r.-lintu* 'roffogel'. Tämäntapaisia merkityksiä on pantu muistiin Pohjois-Suomen murteista. *Raiskan ansasta* antaa Vilma Vikki seuraavanlaisia tietoja Vihannista: »Ansan panija pani ensimmäisen ansan ryöneikkömättäiden väliin ja sanoi: Kaikki mitä tuohon

ansaan käy saa raiskat syyvä! Silloin ei raiska koskenut muihin ansoihin käyneisiin.» Toinen tieto: »Täsön varmasti kettu syöny jonku raiskan, ku on tämmöset tanteret.» | Nurmes: Tokkapuulla l. loukulla on se vika, että *raiskat* usein siitä syövät saaliin. | Kärsämäellä *raeskalintuja* ovat korpit, varikset, harakat ym., joita ei syödä ja jotka syövät raiskoja.

Itä-Suomessa sana *raiska* tarkoittaa myös 'parkaa, raukkaa'. Esim. UusVI: »Käis Jumala satamaa, pääsis työmies raiska leppäämää.» | Sak: *ukko-*, *laps-*, *köyhä*, *sairasraiska*. | Pari | KanN: »On joutuna raeska nii huonole päevile tässä muallimassa.» | Sys | Ganander: 'elak, swag, stackars' | Lönnr. *lapsiraiska* 'det arma barnet', *tyttöraiska* 'den stackars flickan', *sen tyttöraiskan kävi huonosti*, *paitaraiska* 'den eländiga skjortan; skral, slarfvig skjorta', *pelloraiska* 'usel åker'. Samoin karjalassa *raiska* 'raukka, kulu', *pertti-r.* ja aunuksessa *raišku* 'raiska, raukka'.

Raiska 'arm, stackars' -sanan WICHMANN on yhdistänyt vatjan *raiska* 'luder' ja viron *raisk g. raisa* 'Unbrauchbares, Aas' -nomineihin, jotka taas olisivat *raja* -substantiivin johdannaisia (vrt. suom. *kenkäräjä* 'skohasa, skotrasa'). Tällaisia olisivat myös viron *rajakas* 'Lumpen, Lump, Lumpenkerl' ja *raju g. raju* 'Schmutz, abgenutztes, unbrauchbares Stück'. *Raja* -sanan vastine on syrj. *roğ* 'kulunut, lahonnut, hajalle mennyt' (Virittäjä 1916 ss. 23—24). Merkityksen kehitys 'rääsy' > 'parka, raukka' on varsin tavallinen (NIRVI Virittäjä 1946 s. 223). Myös kehitys 'kulu' > 'raukka' on mahdollinen: vrt. esim. Salmin (Pohjanvalo) *kulu* 'kulunut', säällittelysana; veps.E *laps-kulu* 'laps vaeseke'.

Wichmann on kirjoituksessaan nähtävästi tahallaan jättänyt mainitsematta, että *raiska* suomessa merkitsee myös 'grand, fnask, smolk, slagg', r. *silmässä* 'grand i ögat', *raudan r.* 'jernslagg', *rannan raiskat* 'på stranden befintliga strån, vrakgods o.d.' Mutta tuskin on syytä erottaa tätä *raiska* -sanaa edellisistä. Vrt. viron *raju* 'Schmutz', toisaalta 'abgenutztes, unbrauchbares Stück', *mere-raju* 'Auswurf des Meeres (Tang)'; karj. *redu* 'lika', suom. *retu* 'rääsy'. Kehitys *raiska* -sanan kohdalla on ilmeinen: 'käyttökelvoton esine' > 'hylky, roska' > 'rikka'. — Vatjan ja viron *raiska* 'Aas' taas on nähdäkseni aiheutunut eufemistisistä syistä ja lähtömerkityksenä on ollut lähinnä 'hylky, jättö'. Vrt. suomen *raato* 'as, åtel, luder, död kropp, kadaver (haaska)', joka alkuaan on merkinnyt 'kaatoa' (E. ITKONEN Virittäjä 1938 s. 459). Tehtävämme kannalta tärkeintä olisi selvittää suomen *raiska* -sanan käyttö pedoista, syöpäläisistä ja haaska-eläimistä. Rinnakkaistapaukset (*toppa*, *tšakka*, *rikka*, *pehu*, *rietta*) viittaavat sellaisiin lähtömerkityksiin kuin 'rikka, lika, kuona' tms.

Samalla tavoin kuin *toppainen*, *rietas* ja *rietta* -sanoja adjektiiveina käytetään ilmaisemaan 'pyryistä, tuiskuista' ja yleensä ilmasta 'huonoa',

samoin tunnetaan *raiskainen* sääsanana. Hart: »Tulee raiskasia ilmoja ku särkee ni jalkojan» (tai yleensä jotakin ruumiinkohtaa). Tämän käytön pohjalla on 'rikka' -merkitys. Esim. Kauhajoella puhutaan *raiskantuulesta*, jolla tarkoitetaan kevätpuolella esiintyvää navakkaa tuulta, joka karistelee puista neulasia, kuivia oksia ja naavaa hangelle. »Raiskan tuulesta yhyreksän viikkua sulahan vetehen.»¹

VI. *Rietta*.

1. Suomen ja karjala-aunuksen *rietta* on myös eräissä suhteissa paralleelinen esitetyille sanoille. Sen merkityksistä mainittakoon ensinnä Gananderin sanakirjasta tunnettu 'susi' (s.v. *susi*), jota lähentelee Kainuusta (Pal RisJ) muistiin pantu merkitys 'petolintu, -eläin, vahinkoeläin'. Lönnrotin sanakirjassa *rietta* -nominin kohdalla on selitys: »med *rietat* betecknas ock harar, råttor o.dyl., som skadedjur betraktade; *rietat* syövät orakset hararne uppåta brodden». Pohjois-Savossa ja Kainuussa (esim. Kuop Siil Nil Kuusa Sall Kuhmo Oulu) *riettalinnuilla* tarkoitetaan vahinko-, haaskalintuja, esim. varista, harakkaa, korppia, haukkaa. Aidolta vaikuttava on eräs Nilsiäen esimerkki, jossa sanaa viljellään yksiköllisesti kollektiiv ilmauksen tavoin: »Elä heitä (= jätä) loahtilihoja tanahuvalla peitota (= ilman peittoa) rietta syöpi», so. harakat ja varikset. Tämmöisten merkitysten nojalla voimme katsoa, että Gananderin sanakirjassa mainittu korpim nimitys *rielttu -tun* kuuluu *rietta* -nominin johdannaisiin.

2. Samoilla alueilla, joilla eläin -merkitykset tavataan, *rietta* yleisesti tarkoittaa 'pahanilkistä, juonikasta (oliota)', 'ilkiötä', 'ilkeätä tekoa'. Esim. Nurmes: »Riittalapsia (pahanilkisiä) näkkyö olovan tuossaap pae-kassa.» | Son: (Puoleksi ihailen, puoleksi moittien hulivilipojasta:) »Kyllä se on sittä rietta.» | PieV: »Kaekkia riettoja sinnäe (sinäkin) Liisa ilikiät riijureikseä otto» ilkiöitä. »On se aeka rietta tuo noapurin vanhim poeka» vallaton. | Kuhmo: »Anni (nimi) siinä (talossa) on riettona henkenä ollut.» »Kävi täällä riettojaan tekemässä.» | Sot: (Otti emännän) »Se oli mahoton rietta» pahankurisesta, juonikkaasta. »Sen tytöestä ei tulluk kaluva, jon-nij joutavia riettoja.» | Vrt. Kiih: *pöijjar riettiöjot* 'kiusaa tekevät pojat'. | Ganander: *Rietta* 'fulinge, en gemen stygga', *voi niitä riettoja* 'we de styg-gorne'; Lönnr. 'otäck, led, gemen, elak varelse', *talonpoika r.* 'bond-

¹ Tässä voidaan viitata vain viron *raju* 'heftiger Wind, Unwetter' -sanaan, jonka homonymista *raju* 'Schmutz' jne. edellä oli puhetta. Se on Wiedemannin sanakirjan mukaan virossa yksistään sääsanana samoin kuin sen johdannainen *rajune* 'stür-misch, regnig'. Myös suomen *raju* merkitsee 'storm, oväder, stormväder' (Lönnr.). Tässä ei kuitenkaan voida pohtia, kuuluvatko nuo sanat etymologisesti yhteen vai ei.

otäcking'. Näihin käyttötapoihin liittyy lähinnä samoin savolaismurteissa tavattava 'paholainen' -merkitys. Juv: »Rietat ajo pihhaa», vanh. | PieV: lievä kirosana | Viit: »Kylläpä se rietta pit aeka peohaka ennekkö asettu ja soatii köysii ja putkaa seleviämmää.»

3. Eräissä lounaismurteissa sanan vastineella tunnetaan merkitykset 'likainen, ruma' ja niistä kehittynyt abstraktisempi merkitys 'rivo'. 1) Hali: *riat*, *riata(n)* 'ruma': »Mist l. mistäs noi riat flik on kotopäräkä» kotoisin. | Mart: *riatta* 'likainen, ruma, tahrattu'. | Pai: 'ruma, rivo' | Pöy: 'ruma', »Se on niir riattaa tekkoo» rumaa tekoa, esim. joku vaate. 2) 'rivo' | Pöy: »Se on hyviriatta», esim. rivosti tehty kapine tai hyvin rivo ihminen, halv. | Sam: »Soo, kuka riatta o», komennetaan esim. lasta, joka näyttölee toisille arkoja paikkojaan, tai miestä, joka naisseurassa ottaa liikoja vapauksia. | Sys: »Kehtas laskeja sellaista riettoa lasten kuulten» rivouksia. 3) Lounaismurteissa sana esiintyy myös sääterminä. Esim. Mart: »Siäl on vähä riatta ilma» ruma.

4. Karjala-aunuksessa sanalla on laajalti 'silmärähmän' merkitys: Tun Uht VuoN RukJ Kie (*šilmirietta*, *šilmät rietasška*) KorS Suoj VieJ Vit Sal (*riettu*) SääJ (*riet|tu -an*) TulJ. Tverin karjalassakin *rietta* tavataan vain tässä erikoiskäytössä (*riettauduo* 'tulla räameeseen'). Merkitys on pantu muistiin Suomesta Kangasniemeltä: Ei ole tullu vielä riettoo silemii.» Täällä sana on tarkoittanut myös ihosta erittynyttä, puolittain hyytynyttä nestettä: »Jos om mikä semmoeneh huava, joka tekköö riettoo . . .»

5. K. F. Karjalaisen mukaan *rietta* Uhtualla on »kaikenlainen lika, paska, ryönä = reähkä». Myös Kainuussa (RisJ Pal) *rietta* 'riena, saasta' ja Lönnrotin sanakirjassa 'orenlighet, smuts, osnygghet'.

Rinnakkaistapausten nojalla on lähdeittävä siitä, että näistä merkityksistä Vienassa tavattu lian, ryönän merkitys on alkuperäisin. Silmärähmän kohdalla kelpaa paralleeliksi substantiivi *paska*, jonka vanha merkitys lähi- ja etäsukukielistä päätellen on 'dünner kot, dreck, schmutz' (ks. TOIVONEN FUF 19 s. 194—95). Murteissa tällä sanalla on rähmän merkitys. Esim. Kiih: Kun silmissä on silmipasko, silloin »silimät paskoo työntää», rähmämäistä ainetta. | Ven: (Vastasyntyneen lapsen silmät) »alkaat tehdä paskaa, paskaa silmät, pittää pruiskaissa rintamaitoo silmiihen». | Ver: »Silmäpaskat sanovat kun ne (silmät) ol ikääv värkkiset (kipeät). sen ol meärä tulla seästä silmäpaskan.» | Vrt. Gan. *pasko* 'ögonsjuka, ophthalmia', *pasko on silmissä* l. *hän on paskosa* 'har rinnande ögon — ? lipper'. — Myös *rietta* 'pahanilkinen, ilkiö' on selitettävissä 'lika, ryönä' -merkityksen pohjalla. Sen tukemiseksi voidaan esittää eräitä Inkerin murteiden *paska* -sanan käyttötapoja. Tuu: »Ko om paska hevo'selleen,

paskaha se on akalleenkii.» (Miksi morsian itkee häissä?) »Toisel puuttuu p. mies, toisel puuttuu p. anoppi, elä ja vietä ikäjäis.» | Ven: »Sil ko of paska poika sil Rokka'sel» (säski kirkosta akkunat jne., vaikka oli papin poika). Gan. *paska mjes* 'elak, odyglic karl', Lönnr. *paska* mm. 'värdelös, usel, dålig, strunt-'. Merkitys 'ruma' on helposti ymmärrettävissä kehittyneeksi 'likainen, tahriutunut, riettautunut' -merkityksistä: esinettä tai oliota, joka on likainen, riettautunut, on samalla pidetty rumana.

Alkeellista saastan käsitettä kuvastavat myös eräät *sitta* -sanana käytettävät. Sen 'lort, träck, klubbig orenlighet' -merkitykset, jotka Lönnrot mainitsee suomesta, ovat varsin vanhoja. Vrt. vir. *sitt* g. *sita* 'Koth, Dreck, Mist, Dünger', liiv. *sittä* 'kot, mist, dünger; abfall (bildlich: schlecht)', lyyd. *šit* 'ulostus, paska (sakea)', syrj *sit*, votj. *sit* 'kot, dreck' jne. Karj.-aunuksessa, jossa *šitta* yleensä merkitsee 'ulostusta, ihmislantaa', sanalla on seuraavanlaista erikoiskäyttöä: 1. Sui 'silmäräime'. 2. Nje-Rii: »Šitois-sah on ukon jälleä akku» parittelun jälkeen. 3. Nje-Rii: »Vieras šitt on käiz bulkužii lükkieu» ihottuma, jossa on valkoiset märkivät näppylät (vrt. Tverin *óieras šakka*). | Sui: »Mejän laps ei ole terveh, šittabulkkuo on tulluh» syyhy on tullut. Virossa *kõrwa-sitt* 'Ohrenschmalz'.

VII. *Rietas*.

Rietta -sanasta puhuttaessa ei voida sivuuttaa *rietas*-nominia, varsinkin kun sillä on runsaasti edellisen käyttötapoja lähentelevää viljelyä. Lounaismurteissa sana tarkoittaa 1. 'likaista' | Kus: »Tyäkin jossa tekijä tahriutui oli riatast tyät.» | MerM: »Save ajos tulevat vaatte nii riataan näköisseksi.» | Myn: »Ku o hyvim paskisilmäne ja muuto huanos vaatteis ni sanota: o nii riatas ete pääl julk katto.» | KarTl: Likainen vaate on *rietas*. | Pert: »Men ny pesemä kooras, kun ovat nii riatta.» | Pern: »Siäl o hyvi riatast huusholli.» Konkreettisessa likaisuuden merkityksessä esiintyy *rietas* -sanana johdannainen *riettaus* Agricollallakin seuraavassa kohdassa: . . . ette te oletta walghastettudhen Hautain caltaiset | iotca wlco caunissa näkyuet | mutta siseld ouat teynens Colutten luita ia caike riettautta (nykyisessä suomennoksessa: kaikkea saastaa; KT II s. 88 rr. 19—23). 2. säästä puhuen: ruma, loskainen | Pern: »Kyl siäl oh hyvi riatast ilma» sataa räntää. | Pöy: »Siäl or riatas ilma, pyryttää niin ete silmiis auki saa.» 3. 'ruma' | Pern | Pöy: »Se on niir riatas» ruma tai siivoton, likainen. | MerM: »Huus nii riattast et pelkäsi oike» rumasti. 4. 'rivo, rivopuheinen' | Pai: »Se miäs sit laski suustas riattai puhei.» | Pern: »Tommosil mailmankulkjoil o ai ni riattai jutui et . . . » Tämä merkitys tunnetaan muuallakin. Esim. Hum: ». . . Sill on niin riattaat ne jututki aina.» |

Juv: »On nii rietas» puhuu sopimattomia. | Kive: »Kyl se on niin rietas ihminen» puhuu sopimattomia. | Jal: »Sillä Kaisalla on niin riettahat puheet». 5. Ganander: *Rjetas kappale* 'stygt, gement stycke'.

Vanhassa kirjakielessä *rietas* ja sen johdannaiset tarkoittavat abstraktisempaakin saastaisuutta. Esim. Agricola: (Luonnottomasta sukuyhteydestä:) . . . ia Miehet ouat Miesten cansa riettaudhen tehnet (Room. 1: 26—27; KT II s. 420) | Martti: (Jos mies ottaa vaimon väkivalloin:) . . . soima waimo sen hänelle, että hän on wakiwallalla rietan tahdhonsa eli himons tehny . . . (SKM II, 1 s. 126 rr. 8—9) | Agricola: Sinun weres puhdistakan minun syndeni rettaudhe (KT I s. 722 rr. 12—13). Tällaisia merkitysvivahteita, ehkä osittain kirkollisen kielenkäytön levittämiä, tavataan eri puolilla maata: Ika: »Soon kyllä niin riatas plikka että . . .» | HämK: »Se on niin riatas ihminen» siveetön. | Mik: »Kyl ne siinä torpassa viettää rietasta elämää kun kirkkoaikankin juovat ja rymyävät.» (asu kirjakielinen) | Kars: »Se on synni rietas.» | KalJ: (Huonontapaisesta ja huonomaineisesta ihmisestä), »Seki on heittäynny niin riettaaksi.»

Kuten *rietta* samoin *rietas* merkitsee 'pahantapaista, -kurista, ilkiötä' paitsi ihmisestä, myös esim. hevosesta puhuttaessa: KarL: (Kepposten tekijästä:) »Oliko se riatas taas siäl.» | Säkk: »Kyl son siit rietas akka» ilkeä. | UusVI: (Jos esim. lapsi käyttäytyy sopimattomasti, irvistelee ym., sanotaan:) »Etkös sie saa kurrii lapsilleis ku o nii riettahii ko mitkähä ikkää.» | Koi: »Se on nii rietas et sen kans ihan naurattaa» vitsikkäästä. | Loht: »Kyllä tuo krannin Kassu on niin rietas poika että sen kans ei tuu mitenkään toimehen.» — Sam: »O hän nyk koko riatas» ihmetellään esim. vikuria hevosta. | Evi: »Vieläkö sul on se iso rietas hevonen.»

Pohjoissavolaisissa ja pohjalaismurteissa *rietas* tai *rietas henki* ovat yleisiä paholaisen nimityksiä. Kiih: »Immeiner riettaan apulaiseks rupev-vaa», »riettaam päiväläinen» pahanhengen apulainen. | Son: »Rietashan se kuiskutteloo immeisen korvaan.» | Kuusa: »Kuikan rietas tuolla uijak konottaa.» | Pud: »Sen rietas vei.» »Se on riettaan hallussa.» | Kitt: »Ompa riethan oma!» Tämä merkitys on voinut kehittyä 'lian' merkityksestä (vrt. vepsE *logahine, mudahine* 'kurat') tai mieluummin 'ilkiö' -merkityksen välityksellä. Virosta Narvan seuduilta talletettu *retas* (vandesöna) lienee lainaa suomalaismurteista (ks. MÄGISTE Eesti keel 1927 s. 76). 'Paholaisen' merkityksessä sana on myös lainautunut lappiin, vrt. lp N *riettas* 'diabolus, den Onde'.

Rietta ja *rietas* -sanojen merkitysten yhtäläisyys on kohdittain jopa pikku vivahteita myöten niin ilmeistä, että sanojen yhteenkuuluvuutta tältä kannalta tuskin voitaneen epäillä. Kummankin lähtömerkitys on 'lian' kanssa tekemisissä, ja muut merkitykset ovat 'liasta' tai 'likaisesta'

johdettavissa. Muodollisesti *rietas* voidaan eritellä *rietta* -nominin johdannaiseksi: vrt. *vilkka* 'vilkas': *vilkas*, *kieli*: *kielas*, *vieri*: *vieras* (HAKULINEN SKRK I ss. 118—119). KARSTEN on selittänyt *rietas* -adjektiivin germaaniseksi lainaksi ja tällöin verrannut sitä gootin *wriþus* 'Herde', muin.-tansk. *wrāth* 'Schweineherde', anglos. *wrēd*, *-þ* 'Herde' -sanoihin (Germ.-finn. Lehnwortstudien s. 183; Finnar och germaner, Folkmålsstudier 10, ss. 450—53). Mutta yhdistelmä on yksistään semologisten eroavuuksien vuoksi epätodennäköinen. *Rietas* ja *rietta* -sanojen yhteenkuuluvuuteen on jo COLLINDER viitannut (Die urgerm. lehnwörter im finnischen ss. 234—37).

VIII. *Hilve, pehu, rikka*.

Väitöskirjani esittelyssä ovat sekä RAPOLA että KETTUNEN huomautta-
neet Skandinavian metsäsuomalaisilla tavattavasta *hilve*, *mehänhilve*
'otus, riista' -ilmauksesta (Virittäjä 1944 ss. 186, 190), joka sisältyy Kettu-
sen »Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsä-
suomalaisten kieleen» -teoksen sanaluetteloon. Sanan on myöhemmin ta-
vannut Maija Juvas eräästä metsäsuomalaisten jutusta, jossa se tarkoittaa
karhua: »Sinuako minä ammun vai mehän hilvettä» (karhu nousi
lumesta). Kun *hilve*, *hilpeen* Lönnr. mukaan merkitsee 'flaga, slagg (hilse);
fnas; någon af de tunna delarna af gräsvexter (isynnerhet såsom torr);
ytan på tallbarken; spillra af näfver o.a. (vrt. hilpu, hilsu)', tav. mon.
hilpeet, niin sanan merkityssuhteet on ymmärrettävä samoin kuin *pehu*
-nominin, jonka Ganander määrittelee 'bås, strå, grand, fnas — mellan
båset emellan halm och agnar i rian — liten — fepuca — res minima —
stramina' ja joka saman lähteen mukaan Turun seuduilla tarkoittaa sutta:
»Kaitte waara karjasta, mettän pehu meidän joukost . . .»

Monivivahteisempaa kuvaannollista käyttöä on *rikka* -sanalla, jonka
varta vasten esitän vasta tässä. Suoj:n karjalaismurteessa *mečšän rikka*
'karhu', myös 'paholainen' | VuoN: *moarikka* 'käärme' (Virittäjä I s. 56) |
loitsuissa (Haavio Kotiseutu 1940 s. 56): *läävän r.* 'läävämato' | Lönnr.
metsän r. 'odjur, skadedjur, björn, varg'. Karjala-aunuksessa sanalla on
muuten 'kuivan rikan' merkitys: Imp: 'ruhka' | Suoj: 'rikka, olki, kauna',
»Rikka mäni silmäh». | Tve: 'oljen ja tähkän sorat, jotka puidessa lähte-
vät; silppu'. Lönnr. *rikka* 'allt smått och odugligt, grand, skarn, strå,
smolk, rosk; sopor'.

Rikka -sanan perheeseen on ajateltu myös *rikki* 'sulphur' -nominin
kuulumista. Se tietenkin voidaan selittää *i*-johtimiseksi kantasanan muo-
dostumaksi samaan tapaan kuin *luokki luokasta*, *lakki lakasta* jne. (ks.
HAKULINEN SKRK I s. 105). Myös eräät *rikki* -sanan merkitykset saatta-

vat ensi aluksi ajattelemaan *rikka* ja *rikki* -sanojen sukulaisuutta. Mutta sekä äänteellinen samankaltaisuus että merkitysseikat saattavat käsittääkseni olla sattumaa.

IX. R i k k i.

Gananderin sanakirjassa *rikki* 'swäfel, sulphur' -nominin esiintymisalueeksi mainitaan aunus ja karjala. *Laa, onko rikkiä myydä* l. *myydä* 'är — har ni swäfel til salu'. Tieto pitää paikkansa, sillä sana on merkitty myöhemmin esim. seuraavista karj.-aunuksen murteista: Sal Vite SääJ Nje-Rii Suoj (*riikki*) Uht RukJ Tve (*rik|ki -in* 'rikki, tulikivi'). Renvallin mukaan nimitys on ollut käytössä myös viipurilaismurteissa. Myöhempiä tietoja on Sak SavT Tyrö (*spitskar rikki* 'tulitikun rikki') Hie (*rikkipuikko* 'kotona tehty tulitikku, jonka pää kastettiin rikkiin'). Joensuun Karjalassa *rikki* tunnetaan samoin yleisesti. Sekä karjala-aunuksessa että eräissä suomen itämurteissa sanan verbijohdannainen *rikittää* liittyy tulentekoon. SääJ: *rikittää* 'kastaa rikkiin': Kun tuluksilla tehtiin tulta ja taulaan tarttui kyven, »sid rikität spitškan (tulitikun), puikkoizen kastat sunah rikkih, sit kybeneh kosketad dai tuli roih». | Kiih: *rikitteek* 'syttyttää' jne. *Rikki* 'sulphur' on merkitty myös inkerikoilta.¹

Paitsi karjalaisissa kielimuodoissa sana esiintyy laajemminkin: lyyd. *rik* 'rikki, tulikivi' | vepsä (Ahlq.) *rik -id* 'svafvel'; vepsäÄ *rik, rikid, K rik, rikid* 'rikki', E *rikmalāne* 'rikkikuppi, -malja' | vatja Joenperä (Mustonen) *rikki* (? < inkerikoilta); Ahlq. *riiti* 'svafvel', Kettunen *riittää* 'rikkiä', *riittäkä* 'rikillä'. Kun vatjassa *kk* > *ttš* muutos on tapahtunut viimeistään 1500-luvulla (Posti Kalevalaseuran vk. 14 s. 145), niin sanakin on suhteellisen vanha. Sana on karjalasta lainautunut myös eräisiin lapin murteihin: IpK (Genetz) *rihk, rihk* 'rikki, Schwefel; valkovaski (?), Messing (?)' | I *rikk'*² | Somp *rikka* | Kuoj *rikki* | IpN (Friis) *rikka, rehk* 'sulphur, Svovel'. Vrt. myöh. *rišša*.

Rikki -sanalla on eräissä kielimuodoissa toisenlaisiakin merkityksiä. 1. Eräissä aunuksen murteissa se tarkoittaa 'silmärähmää'. Imp: 'silmän räähne' | Sal: 'rähmä silmässä' | Nje-Rii: 'silmän rähmy, rietta (silmän)', »Silmäz on rikkii huandeksen» (Tämän tiedon yhteydessä on mainittu myös

¹ *Rikki* esiintyy varsinaisen kirjakielen käytössä ainakin jo v. 1845 ilmestyneessä Samuel Roosin suomennostyössä »Mintähden ja Sentähden» s. 122: »Tämänlaisen tulen läkäyttämiseksi on myöskin rikin (tulikiwen) sawu». Roos on tutustunut sanaan nähtävästi silloin, kun hän toimi lääkärinä Kajaanissa ja Joensuussa. *Rikki* tavataan myös siinä kemiallisten termien ehdotelmassa, jonka J. Krohn julkaisi v:n 1860 Suomi-kirjassa (s. 168).

rikka: »Peze rikat silmiz»). | Sui: *rikkisilmä* 'räämesilmä', »Šittooa ajaa silmä». | Imp, Nje-Rii: *rikkisilmä* 'räämesilmä (ihminen)'. — 2. Lyydin Naamoilan murteessa *rikki* '(korva-)vaikku' (Kujola).

JALO KALIMA on ajatellut, että *rikki* alkuaan on merkinnyt 'pihkaa' tai 'tahmeata juoksevaa ainetta'. Tähän päätelmään hänet on johtanut se asian tila, että eräiden kielten sanoissa on todettavissa merkityksen kehitys 'pihka' > 'sulphur'. Muin.-ven. *сѣра* on merkinnyt sekä 'pihkaa' että 'rikkiä', puolan *siara* tarkoittaa 'pihkamaitoa' ja 'rikkiä', ostjakin *ошз* 'pihkaa' ja 'rikkiä' ja eteläviron *terw* g. *terwä* 'tervaa' ja 'rikkiä'. Myös *rikki* 'silmäräämä' ('korvavahan' merkitys ei ollut Kaliman tiedossa) voi mahdollisesti viitata 'pihkan' merkitykseen, koska taas eräillä sanoilla, esim. suomen *vaikku*, vatjan *vaikko*, venäjän *сѣра* -nomineilla, on 'pihkan' ja 'korvavahan' merkitykset. Kun lisäksi aunuksen *toppu* tarkoittaa yhtä aikaa sekä 'rikkaa, roskaa, soraa' että 'nuhaa', niin tämä seikka Kaliman mukaan viittaisi *rikki* 'silmärähmä' ja *rikka* 'roska' -sanojen yhteenkuuluvuuteen. Eikä myöskään ole välttämätöntä erottaa edellisistä *rikki* 'sulphur' -nimitystä, sillä usein kuivaa rikkää merkitsevät sanat tarkoittavat myös juoksevaa likaa. »Suomen *rikki* on varmaan omaperäinen sana», Kalima pääättelee lopuksi. Kalevalaseuran vk. ss. 68—70.

Tähän Kaliman selitykseen on ensinnäkin huomautettava, että tiedossani ei ole tapausta, jolloin 'pihkaa' merkinnyt sana olisi kehittynyt 'silmäräämän' merkitykseen. Toiseksi vepsän ja vatjan kannalta *rikki* ei oikein sovi *rikka* -sanana johdannaiseksi, koska näissä kielimuodoissa *i*-johdannaistyyppi on perin harvinainen. MÄGISTE on löytänyt siitä vain pari esimerkkiä kummastakin kielestä (-*oi*-, -*ei*- deminutiivid s. 209). Maisteri PELTOLAN havainnot vepsästä ovat samanlaiset, kuten hän ystävällisesti minulle on ilmoittanut. Karj.-aunuksessa sen sijaan *i*-johdannaiset ovat tavallisia. Jos *rikka* ja *rikki* ovat yhdistettävissä, *rikki* on katsottava karjalaiseksi sanaksi, joka on lainautunut vepsään ja vatjaan. Kolmanneksi mielellään ennakolta olettaa, että tämänlaatuisen aineen nimitys selittyy lainasanaksi.

On myös huomautettava siitä, että eräissä lapin murteissa tavataan sulphurin nimityksenä sana *rišša*: lp L (Grundström) *rišša* g. *rišā* (Et.-Jel), *rišša* (Pohj.-Jel), *rišša* (Jokk) 'svavel / Schwefel' | lp N (Nielsen) *riššā* P Kr, *rišša* Kt 'sulphur', mon. 'matches'; (Friis) *rišša*, *riša* 'sulphur, Svovel' | lp E (Lagercrantz) *riššā* g. *riša* jne. 'Schwefel'. Lp K:ssa ja Ko:ssa nimitys ei esiinny. On arveltu, että tämä sana kuuluisi karjalan *rikki* -nominin yhteyteen. Äänteellinen puoli on selitetty siten, että lp:n -šš- palautuisi -dd'-hen ja sitä tietä suhteeseen **kj* ~ *γj* (? **rikji*) (RAPOLA Virittäjä 1937 s. 164, alaviitta). Murteissa ei kuitenkaan ole säilynyt mitään **rišša* -asua,

vaikka lp L:ssa on *lidda* 'sense' (< ruots. *lia*), josta toisissa murteissa on kehittynyt *lišša*; vrt. ed. lp L *rišša*. Sitä paitsi **kj* ~ *γj* -suhteen edustajana lp:ssa on *-wj-*. Ensi tavun vokaali poikkeaa myös säännöllisestä edustuksesta. Missään tapauksessa lp:n *rišša* ei äänteellisesti noin selitettynä kuulu itämerensuomen *rikka* -sanan yhteyteen. Kenties länsilapin *rišša* on ymmärrettävissä siten, että karjalaispohjaiseen *rikki* -sanaan on assosioitunut jokin lapin vanha sana. Vrt. lp N *riššat*, *rišam* 'spargi, dispergi', 'skvætte, spredes l. sprude straalevis (om vaade og tørre Ting)' jne. Näyttää siltä, että sulphur on suhteellisen myöhään tullut tunnetuksi karjalaisalueella (ks. s. 421); sen mukaisesti on myös esiteltävä sitä tarkoittavan sanan äännteellisiä ominaisuuksia ennen kaikkea perifeerisellä alueella.

X. Karjala-aunuksen *tšëärä*.

Genetzin mukaan (TAK) *tšëärü* Suojärvellä merkitsee 'nuhaa'; samoin Ahtian mukaan 'nuha': »On tšëäräs», *tšëärdüö* 'saada tšëärä, tarttua'. | SääJ: *tšëäruu* 'nuha', »Rügiü kriitškahuu nügöi, ainoz on tšiaröissäh», »Jallat külmi vähäizel tš. tartui ittšeh». | KorS: *tšëärjä -än* 'yskä' | Ilo: 'yskä' tav. | Sui: 'hinkuyskä'. Lyydin *tšiarü*, *-e* 'nuha'. Mutta Lismin murteesta on mielenkiintoinen selitys: 'jokin silmätauti'.

Tämän karjala-aunukselais-lyydiläisen sanan originaaliksi katsoisin venäjän *сыра* nominin, ja tällöin on lähdettävä nimenomaan sanan 'rikki' -merkityksestä. Ymmärtääksemme merkityksen kehityksen 'rikki' > 'silmätauti', 'yskä, hinkuyskä, nuha' (Säämäjärven esimerkki »Rügiü kriitškahuu nügöi, ainoz on tšiaröissäh» viittaa myös taudin yskä-ilmiöön), meidän on ensiksi palautettava mieleen rikin käyttö taloudessa sekä eräitä sen ominaisuuksia. Rikki on ollut entisaikoina keskeinen tulen teossa tuluksia käytettäessä, ja epäilemättä juuri tulentekeaineena se muinoin tuli tunnetuksi suomalaisille kansoille. Sirelius kuvaa tuluksien avulla suoritettavan sytyttämisen seuraavalla tavalla: »Tulenteko tapahtui siten, että taulapala pantiin vasempaan käteen otetun piin päälle, johon oikealla kädellä tulirautaa iskettiin. Piistä singahtelevat kipinat saattoivat taulan kytämään. Kun kytevä taula asetettiin rikin yhteyteen, alkoi tämä sulaa. Myöhemminä aikoina käytettiin pientä eläimen polvilumppiosta tai vaskesta tehtyä kuppia, johon rikkiä oli valettu (vrt. veps E *rikmaläne*). Kun kuiva tikku pistettiin sulaneeseen rikkiin samalla kun vieressä pidettyyn kytevään taulaan puhallettiin, leimahti rikki ilmi-tuleen ja sytytti tikun.» Ks. SIRELIUS SKK II ss. 7—8.

Tulenteko tuluksien ja rikin avulla on ollut epämiellyttävä tehtävä, koska puhaltamista suoritettaessa jouduttiin pitämään kasvoja hyvin

lähellä taulaa ja rikkiä. Kuten tunnettua rikki palaessaan muodostaa happeen yhtyessään rikkidioksidia, joka on pistävänhajuista ja varsin ärsyttävää kaasua. Erikoisesti se vaikuttaa hengityselimiin ja silmiin ja saa aikaan mm. yskää, jopa keuhkotulehdusta. (Ks. esim. Iso Tietosanakirja s.v. rikki, rikkidioksidi.) Tämän ovat epäilemättä entisaikojen tuloksien käyttäjät joutuneet kokemaan. Ei siten ole sattumaa, että karjala-aunuksessa ja lyydissä nuhaa, pahaa yskää ja silmätautia on ruvettu nimittämään rikin nimityksellä *tšeärä* (vrt. erikoisesti SääJ »On tšäiröissä»). Tautejahan usein nimitellään taudin ja vian aiheuttajan nimityksellä, esim. sormikolotuksen murteittainen nimitys *hylje* on johnutun siitä, että on uskottu hylkeen aiheuttaneen tuon taudin (ks. NIRCIN Virittäjä 1944 s. 396).

Tšeärä -sanan merkitysten avulla on varsin hyvin ymmärrettävissä *rikki* -nominin 'silmarähmän' merkitys. Sekin on kehittynyt taudin aiheuttajan, sulphurin, nimityksestä. Mitä taas tulee lyydissä tavattavaan *rikki* -sanan 'korvavahan' merkitykseen, niin se voi olla venäjän *сѣра* -nominin merkitysten vaikutusta, joka Dalin mukaan tarkoittaa 1. 'rikkiä', 2. Siperiassa (~ *сѣрка*) 'lämmitettyä havupuun tervaa, jota pureksitaan, että hampaat pysyisivät valkoisina' ja 3. 'saippuamaista ainetta, jota luonto erittää korvakäytävään'. Toisin sanoen 'korvavahan' merkitys on ns. merkityslaina.

On vielä syytä puuttua karj.-aunuksen *tšeärä* ja venäjän *сѣра* -ilmausten äänteelliseen suhteeseen. Ensiksikin karj.-aunuksen pitkää *ä*:tä vastaa venäjän *ѣ*. Tämä on merkinä siitä, että *tšeärä* on suhteellisen vanha laina, ilmeisesti samalta kaudelta kuin itäsuomen *räähkä*, karj.-aun. *reäkkä* (vrt. ven *рѣкѣ*), suomen *läävä*, karj.-aun. *leävä* (vrt. ven *лѣвѣ*). Ks. MIKKOLA Berührungen ss. 53—54 ja Die älteren Berührungen s. 30. Sanan alussa esiintyvä poikkeuksellinen *tš*- on karjala-aunuksessa sekundäärinen, ja se on selitettävissä jotenkuten samalla tavalla kuin *tš*- sanoissa *tšakka*, *tširkku*, aun. *tšärkkü* jne. — Tässä yhteydessä on mainittava, että Kalima on ajatellut karj.-aun. *tšeärä* 'nuha' -nominin kuulumista syrj. *sír* 'Baumharz, Teer' ja votj. *sír* 'Harz, Gummiharz' -sanojen yhteyteen (Kalevalaseuran vk. 14 s. 70). Näiden originaali on kuitenkin mainittu venäjän sana *сѣра*, joka venäjän murteissa ääntyy myös *síra* (AHLQVIST Kulturord s. 65). Tšeremissiinkin venäjän sana on lainautunut. Vrt. Paa-sonen-Siro: *síra*, *pazar* s. 'rikki | Schwefel'.

XI. R i k k i (jatk.).

Rikki ei kuitenkaan entisaikaisen ihmisen käsityksessä ole ollut pelkkä välttämätön talousteknillinen aine. Sitä on käytetty myös magiassa ja

nimenomaan sen mukaisissa taudinhoitotoimenpiteissä. Esim. Iitissä Aino Oksasen mukaan tipautettiin lypsinkiulun ja muiden maitoastioiden pohjaan (ulkopuolelle) kolme pisaraa sulaa tulikiveä, etteivät »noilat ihmännul lehmist maitoo». Sama tiedonantaja kertoo myös rikkiä käytetyn yleisesti syyhyn lääkkeenä: »Ku ov vanhanaikai syyhelmä oikei ihmises, nii pit vastamyrkyks syälät tulkivee että keltaseks tul pinta.» Lemi (Veikko Ruoppila): »Söivät enne nii julmast tulkiviä, sanoit et se (jokin tauti) lähtyö sil sisästä pois.» Kangasniemellä rikkiä, tervaa ja pikiöljyä on annettu maidon seassa noritautisille lehmille. Syyhynlääkkeenä tulikivi on ollut myös kansanomaista esim. MuuV Hat. Erikoisesti on mainittava, että saksalaisissa uskomuksissa rikin paha haju esiintyy pahojen henkivoimien erikoisominaisuutena: pirusta, aaveista ja painajaisesta lähtee rikin käry. Tirolissa luullaan rikissä piilevän itsensä paholaisen, se on pirun mielituote, suitsutusaine (HDA s.v. Schwefel). Tämäntapaiset seikat ovat nähtävästi vaikuttaneet aineen nimittelyyn.

Pahojen henkivoimien piiriin on kuulunut epäilemättä myös aine, jonka kansainvälinen nimitys on asa foetida, suomen hajupihka, keller-tävä, violetti tai ruskehtava, epämiellyttävän hajuihin tuote. Se on ollut meilläkin suosittu lääke- ja taika-aine. Mainitsen vain muutamia esimerkkejä sen käytöstä. Pohjois-Vienassa Kiestingissä sillä on lääkitty riisi-, kurkku-, vilu- ym. tautisia. Jaakkimassa se on tunnettu pääntaudin rohtona (»Pirumpaska ja saakelin sonta on piäntauvin surma»). Lemillä sitä on pidetty suitsissa ja päitsissä, jottei hevoseen tullut pääntautia. Hattulassa sillä taas on pyyhkielty hevosia, jottei susi vienyt niitä. Saksassa ainetta vanhan lääketaidon mukaan käytettiin kouristuksiin ja hermo-kohtauksiin. Väkevän hajunsa takia se kelpasi myös taikuuden karkottamiseen (HDA s.v. Teufelsdreck). Nykyaikaisen lääkeaineopin mukaan asa foetida on suolistolääke. Entisaikaan hajupihkaa ovat meillä myysken-nelleet »laukkuryssät» (Sui Ilo Uta).

Yleisin hajupihkan kansanomainen nimitys Suomessa on *pirunpaska*, joka on merkitty eri puolilta maata ja Vienastakin (*pirumpaška*). Esim. Kiih: »Se läks iham pirumpaskata» tauti miehestä, joka söi pettuleipää. (Tällainen sanonta tunnetaan laajemminkin Itä-Suomessa, ja sekin kuvaa kansanomaista käsitystä aineen tehokkuudesta.) Sanan mainitsee jo Ganander: *pirun paska* 'dyfwelsträck'. Lönnrotilla on myös *pirun sonta* 'dyfwelsträck'. Kaunisteleva, eufemistinen ilmaus on *pirun pihka* (esim. Iis: »Läks pirumpihkata» ilman uutta käskyä, muilta toimenpiteiltä). Tällaiset nimitykset eivät kuitenkaan pohjimmaltaan ole suomalaisten kekseliäisyyden tuotteita, vaan *pirunpaska* ja *-sonta* ovat käännöslainoja; lähinnä mallina on ollut ehkä ruotsin *dyfwelsträck*. Wiedemannin sanakir-

jan mukaan virossa aineen nimityksinä ovat mm. *pörgle-sitt*, *juuda-s.*, *pergle-pask*, *pörgle-p.*, Kettusen mukaan liivissä mm. *kuñe sitta* (s.v. *düvel-dreck*). Näiden esikuvana on ollut taas (keski)alasaksan *düvelsdreck*.

Alasaksan sana on lainautunut muutenkin Baltian kieliin. Kettusen mukaan (Liv. Wb.) liivissä *düveldreĕk*, *drizdreĕk* 'teufelsdreck, asa foetida', lätissä *dihweldreke* (murt. *drüveldreĕks*, Kett. Liv. Wb.). Samalta taholta ovat peräisin viron (Wied.) *tiris-rakk* g. -*raki*, *tüwis-rik* g. -*rīgi*, *tüwis-trik*, *trüwis-trikk* g. -*triki*, *trüwistik* g. *trüwistiku* id. (ks. W. SCHLÜTER Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1909 ss. 21, 45). Keski-alasaksan sana on kulkeutunut myös skandinaaviisiin kieliin: vrt. tansk. *dypvelsdreæk*, ruots. *dypvelsträck* (Hellqvist s. v. *dypelsträck*).

Erittäin mielenkiintoinen muoto tai muodostuma on Wiedemannin sanakirjassa esitetty *trikk* g. *triki* 'Teufelsdreck (asa foetida)', joka epäilemättä sekin on tekemisissä alasaksan *dreck* -sanan kanssa. On kuitenkin kyseenalaista, onko viron *trikk* yhdistettävissä suoraa n alasaksan *dreck* -nominin. Virossa on kyllä joukko sanoja, joissa näennäisesti alasaksan *e:tä* vastaa viron *i*, esim. *kink* — alas. *Schenk*, *kinkima* — alas. *schenken*, *pink* — alas. *benk*, *bank* jne. Mutta jo keskialasaksassa, ainakin murteittain, on tapahtunut eräissä tapauksissa ääntenmuutos *e > i* (ks. A. LASCH Mittelniederdeutsche Grammatik ss. 86—89, vrt. myös CHR. SARAUW Niederdeutsche Forschungen I, ss. 92—99). Tällainen on kehitys voinut olla alasaksan *dreck* -sanan kohdalla murteittain, vaikka toisaalta sillä näyttää virossa olevan *e*:llinen ja *ä*:llinen, siis odotuksen mukainen (vrt. Schlüter mt ss. 18—19), vastine. Vrt. Wied. *räkk* g. *räki* = *rekk* g. *reki* = *rekane* (*räkane*) 'unsauber, schmutzig, unfläthig, unappetitlich'. Viron *trikk* g. *triki* voidaan kuitenkin selittää myös elliptiseksi muodostumaksi jostakin *t(r)üvis-trikistä* tai sen tapaisesta, jossa jälkiosan (*rĕk*, *trĕk*, *trikk*) *i* on saattanut syntyä virossa ensi osan *i:n* vaikutuksesta, samoin kuin jälkiosan *tr* -yhtymä on aiheuttanut ensi osan alkuun *tr* -yhtymän (*trüwis*). Liivissä, lätissä ja virossa tavattavan sanayhtymän ensi tavun *i* on syntynyt delabialisaaation tietä alasaksassa. Delabialisaaatio on ominainen nimenomaan Baltian lättiläisen osan alasaksalle (ks. Sarauw mts. 313, ARISTE Georg Mülleri saksa laensönad, ACUT B XLVI, 1, s. 51 ja Schlüter mts. 21). Olipa *trikk* ja keskialasaksan *dreck* -sanojen vokaalisuhteet selitettävissä miten tahansa, joka tapauksessa on varmaa, että sanat ovat toistensa äänteellisiä vastineita.

Viron *trikk* g. *triki* 'asa foetida' -sanan etymologia johtaa ilman muuta pohdiskelemaan myös karj.-aun. *rikki* g. *rikin*, vatj. *rittši* 'sulphur' jne. -nominin alkuperää lähtökohtana alasaksan *dreck* -substantiivi. Jos *dreck*

-sanana äänteellinen vastine virossa voi olla *trikk*, niin se (etelä)karjalassakin saattaa olla vain *rikki*. Myös asiallisesti 'sulphurin' nimityminen stercukseksi on yhtä mahdollista kuin hajupihkan, koska rikillekin on karakteristista voimakas, vastenmielinen haju. Virosta sulphurille onkin todettu sellaiset nimitykset kuin *koera-sitt* = *peni-sitt* 'Schwefel'. Asiallisesti on niinkään mahdollista lähteä ilmauksesta *düvelsdreck* »pirunpaska», koska keskiaikana ja myöhemminkin rikki, sen haju ja palaminen ovat yleisesti liittyneet ihmisten helvettikuvitelmiin ja koska nimenomaan saksalaisten uskomusten mukaan rikki on ollut pirun mieliaine, »suitsutusaine».

Varsin tärkeätä on lisäksi se, että keskiajalla Baltian, Inkerin, Karjalan ja Venäjän rikin kauppa, kuten muukin kauppa, on ollut alasaksalaisten kauppiaiden, hansojen, hallussa, joten alasaksalaisen kauppatarmin esiintyminen näillä alueilla on suorastaan odotettavaa. Mainitsen eräitä tietoja tämän artikkelin tuonaikaisesta kulkeutumisesta Itämeren piirissä. Vuosilta 1492—94 on asiakirjoissa mainintoja tiettyjen rikkierien kuljetuksesta Lyypekistä Riikaan ja Tallinnaan (Goertz Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters s. 329). Nimenomaan taas Tallinnasta käsin aineen myyminen tapahtui Karjalaan ja muualle itään. V. 1502 Viipurin linnan päällikkö Erik Tuurenpoika (Bielke) valittaa eräässä Tallinnalle osoitetussa kirjeessä seuraavasti: »Item nw jag sende mit godz till Reffle effter homlile salt, klode, salpeyter, swaffvell och blii all slotzens oc thaen landzendes behoff, tñ thaen slot öc landzende liggie her for hedingen och Rytzer, cristenhetens fiende, thet jag skulle werige slot oc land med ar mig nw vellelige afftagit i en frii stadh utan» (Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch II, 2, 380 kohta 9). Seuraavina vuosina jatkuu Erik Tuurenpojan ja Tallinnan raadin välinen kirjeenvaihto kirjelmässä mainittujen tarvikkeiden ja erityisesti rikin johdosta. V. 1504 Tallinna pyytää selitystä siitä, onko erään Hans Elspitin ostama rikki todella hankittu päällikön käytettäväksi (Urkundenb. II, 2, 696). Vastauskirjelmässään Viipurin päällikkö torjuu syytöksen, että muka Hans Els(e)betin hänelle ostama rikki olisi tarkoitettu venäläisille (Urkundenb. II, 2, 720). Myös eräs Narvaan tuotu rikkierä aiheutti v. 1500 rettelöitä ja Tallinnan puuttumisen asioihin: Narvan voudin takavarikoimat rikkiaasiat määrätään luovutettaviksi omistajilleen, mutta samalla pyydetään selitystä, millä tavalla kielletty tavara on saapunut Narvaan (Urkundenb. II, 1, 971 s. 738). Kun Etelä-Suomen kaupungeista erikoisesti Viipuri ainakin jo 1300-luvun alkupuolelta lähtien oli varsin vilkkaissa kauppasuhteissa sekä maitse että meritse hansakaupunkeihin Tallinnaan ja Narvaan (Tallinna liittyi virallisesti v. 1284 Hansaan; Goetz mtss. 214

—15; sama Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters s. 84), on *rikki* -sanan itäinen levinneisyys ja kotiutuminen vatjaan viimeistään 1500-luvulla täysin sopusoinnussa lainaolettamuksen kanssa. On syytä tässä myös huomauttaa siitä, että juuri suomen itämurteisissa tavataan melkoisesti muitakin alasaksalaisia lainoja (ks. RUOPILA Kotieläinten nimitykset I s. 51, erik. alaviitta 2). *Rikki* tosin tavataan vepsässä saakka; mutta kun se on liittynyt tärkeään kauppatavaraan, niin sen poikkeuksellinen esiintyminen ei suinkaan ole outoa.¹

Kehitys *dreck* (tai *düvelsdreck*) -sanan merkityksestä *rikki* -sanan merkitykseen jää yksityiskohdiltaan hämäräksi, koska edellisestä ei ainakaan ole pantu muistiin varsinaista 'sulphur' -merkitystä. On kuitenkin mainittava, että rikistä — kuten olen maininnut — eräissä kielissä viljellään kuvaannollisuuksia, esim. eräissä slaavilaisissa kielissä sitä nimitellään 'pihkan', etelävirossa 'tervan' nimityksellä. Tämmöisellä käytöllä on nähtävästi ollut oma tarkoituksensa. Rikki on toisaalta ollut ominaisuuksiltaan ja uskomuksiltaan arka ja vaarallinen aine, toisaalta se on kuulunut salakauppatavaroihin, kuten kävi ilmi edellä esitetyistä asiakirjatiedoistakin. Entisaikojen kaupankäyntiin on kuulunut muutamia muitakin tämääntäjäisiä tavaroita. Ruuti on ollut venäläisten salakielessä »suurimoita» tai »mustia suurimoita» (ZELENIN Tabu slov I s. 124). Vrt. myös alasaks. *krüt* 'ruuti', toisaalta 'ört, krydda', ellipsi sanasta *bussenkrüt*; keskiajan ruots. *pulver* merkitsi, paitsi 'pulver', erikoisesti 'exploderande pulver, krut'. Arsenikin kiertonimitys etenkin salakaupassa on ollut meillä *vanha mies* tai *vanha ukko* (RŪTKÖNEN Kansan syvästä riveistä ss. 90—91), ruotsissa »lite vitt» (Hellq. s.v. mercurium). Näin ollen voisi ajatella, että alasaksalaisten kauppaslangissa *dreck* (? *driek*) on ollut jonkinlainen salasana, sulphurin kiertonimitys varsinaisen nimityksen (vrt. alas. *swevel*) rinnalla. Tällaista sanan käyttöä ei tietenkään esiinny asiakirjoissa, joten se tätä tietä ei ole jäänyt jälkimaailman tiedoksi, mutta se on voinut jäädä elämään hansojen vanhalla kauppalueella, jossa sanan rinnakkaismerkitys 'stercus' ei ole häirinnyt sen käyttöä. Stercusta merkitsevien sanojen kuvaannollisen käytön psykologisesta pohjasta esitän seuraavassa muutamia huomioita.

Edellä esitetyn perusteella näyttää siltä, että itäisissä itämerensuomalaisissa kielimuodoissa on ollut käytössä kaksikin sulphurin nimitystä,

¹ Viitattakoon tässä myös erääseen toiseen, päinvastaisuuntaiseen lainauskohtukseen, jota Y. H. TOIVONEN on ajatellut. Hänen mukaansa keskialasaksan *villervras*, *veeloratz* 'Vielfrass' on käänöslainaa karjalan *ahma* 'gulo borealis' -sanasta. Käännöksen olisivat suorittaneet Suomessa ja Karjalassa vaeltaneet hansakauppiat (Annales Acad. Scient. Fennicae B L ss. 509—13).

tsäärä ja *rikki*, edellinen ehkä vain eräissä karjalan murteissa. Kumpikin olisi lainasana. Merkitseekö tämä, että rikkiaine vasta suhteellisen varhaisen venäläiskosketuksen tai hansakaupan aikoina on tullut tunnetuksi eräiden itäisten suomalaisten kansojen keskuudessa? Arkeologiset rikki-löydökset eivät näytä vievän kauemmaksi. Karjalaisista rautakauden haudoista on kyllä tavattu rikkiä, mutta ne ovat ajalta 1100—1300 jKr. (ks. SCHVINDT Tietoja Karjalan rautakaudesta, SMYA 13 ss. 146—7), jolloin venäläis- ja hansakosketukset jo ovat olleet käynnissä.

XII. Merkitysten muutosten syistä.

Kun tarkastellaan sanoja, joilla on liian, rikan tms. merkitys, mutta jotka samalla joko samassa kielimuodossa tai toisessa tarkoittavat vallan muuta tai esiintyvät moninaisissa erikoistehtävissä, on erityisesti pidettävä silmällä entisaikaista puhtauteen ja liikaan kytkeytynyttä ajattelutapaa. Alkukantaisemmilla asteilla sillä käsitteellä, jota nimitämme puhtaudeksi, ei ainakaan yksinomaisesti ole ollut sellaista hygieenistä luonnetta, joka meidän ajatustapamme mukaan siihen sisältyy, vaan se on ennen kaikkea ollut primitiivisiin moraalikäsitteisiin ja uskomuksiin perustuvaa pyrkimystä. Tämän laatuista puhtaus on ollut esim. venäläisten rahvaanilmien keskuudessa (ZELENIN Die russische Volkskunde s. 250). Kuvastaisivatko esittämieni sanojen erikoismerkitykset jotakin tällaista?

Ensinnä kiinnittyy huomio niillä ilmaistuihin kehon eritteisiin. Jo sellaisten poisteiden nimitykset, jotka ovat tavallaan säännöllisiä, ovat nykyäänkin varsin affektisia ja niitä kaihdetaan: tietty virtsan nimitys korvataan murteissa ja yleiskielessämmekin tavallisesti *vesi* -eufemismilla, stercuksen nimitykset ovat samoin murteissakin usein liian voimakkaita lausuttaviksi ja niiden sijasta käytetään mitä moninaisimpia kiertoilmauksia, esim. lastenkielessä *omia korvikkeitaan*. Tuollaisten aineksien fyysinen inhottavuus sinänsä saattaa niiden vanhat ilmaukset vastenmielisen affektisiksi ja siksi karttaviksi. Mutta alkukantaisilla asteilla nuo ekskreetit ovat olleet kieltojen alaisia lähinnä uskomuksellisista syistä.¹ On myös merkille pantavaa, että esim. savolaismurteissa 'lacrima' -käsitteen vanhaa ilmausta *kyinäl*, *kyinel*, *kyynel* (vrt. lp. *gánjäl*) käytetään harvoin; sen sijasta sanotaan esim. »Veit (= vedet) tul' silimmiin» (Kiih). Syynä saattaa olla vain ns. »tunnetabu»: *kyynel* tuntuu liian sentimentaali-

¹ Primitiivisten uskomusten mukaan eritteissä on tiettyjä elonvoimia. Ne ovat ikäänkuin elon jätteitä, jotka ovat maagisessa yhteydessä niiden aikaisempaan kantajaan ja joita siksi käytetään kaikenlaisiin taikoihin sekä parannus- ja »rikkomis»-tapoihin. HDA s.v. *kot* (V 333—336).

selta ja siksi sitä vältellään. Mutta jos olisi mahdollisuus perehtyä primitiivisiin aineksiin, voisi suhdetta selitellä nähtävästi varsinaisten kielten pohjalla.

Silmäräämeen nimittely itämerensuomalaisissa kielissä näyttää olevan kirjavaa. Suomen (Lönnr.) *räämä, rääme, räämi, rähmä* 'var i ögat' -sanoilla on vastine virossa (*silma-rähm* 'Eiter im Auge') ja aunuksessa (Pohjanvalo: *rähmy* 'rähmä silmänurkassa'), joten nimitys on vanha. Sana on todennäköisesti alkuaan merkinnyt likaa (vrt. vir. *rähm g. rähma, rähmu* 'Schmutz, Unreinigkeit', myös 'Gestrüpp auf nassen Wiesen'). Samaa tapaan on merkitys kehittynyt karj.-aunuksen *rietta* 'silmärähmä' sekä tietenkin suomen *paska* ja *sitta* ibid. -sanojen kohdalla. Mielenkiintoinen on vepsÄ (Peltola) *leme* 'rääme lapsen silmissä', joka on *liemi* -sanan ksm. vastineen johdannainen (HAKULINEN Virittäjä 1949 s. 307). Se on ilmeinen kuvaannollisuus ja käsittääkseni kaunisteleva sijaisnimitys. Lapsen silmärähmästä ei ole haluttu käyttää liian »rumaa» ilmausta. Mutta tämä tuo esiin mahdollisuuden selittää muitakin sanoja samaan tapaan. Ennen kaikkea kuitenkin on tarvittu voimakkaita ilmauksia, kun on haluttu varottaa vaaralliseksi katsotusta, sairaalloisesta eritteestä. Täten on ilman muuta ymmärrettävä *paska* ja *sitta* -sanojen esiintyminen kyseisessä merkityksessä, ja samoin tietenkin selittyy helposti *rähmä* ja *rietta* -ilmausten käyttö.

Korvavaikkuu nimitetään eräissä kielimuodoissa lian ilmauksin. Vrt. vir. (Saarenmaa) *kõrwa-saast* 'Ohrenschmalz', liiv. *saštā* 'ohrenschmalz', toisaalta vir. *saast g. saasta* 'Unreinigkeit, Schimmel' jne., liiv. *saštā* 'schleim' (Kett.), 'feiner schlamm' (Sjö-Wied.), suom. *saasta* 'orenlighet, smuts; styggelse, vederstygglighet; smitta'. Wiedemannin mukaan tavaataan virossa myös *kõrwa-sitt*. Eräissä kielimuodoissa eritettä nimitetään »pihkaksi». Sellainen kuvaannollisuus on suom. *vaikku, vaikko* 'örvax; flytande kåda', vir. *kõrwa-waik* 'Ohrenschmalz', vatj. *kõrvavaikko* 'vaikko', toisaalta vir. *waiik g. waigu* 'Harz, Gummi', vatj. (Mustonen) *vaikko* 'pihka', *kuusev.* 'kuusenpihka', (Kett.) '(kirsikka-)puun pihka'. Samoin venäjän *сѣпа* -sanalla on vastaavanlaiset merkitykset (ks. s. 416). Tämänkin eritteen kohdalla esiintyy siis toisaalta affektisia ilmauksia, toisaalta taas kuvaannollisuuksia.

Eritteiden ilmausten piiriin voidaan lukea myös yskää ja nuhaa sekä tiettyjä ihotauteja (syyhyä) tarkoittavat nimitykset, koska näissä taudissa räkä, lima, visva jne. ovat olennaisia ilmiöitä. Ei siksi pohjimmaltaan ole outoa, että 'yskää, nuhaa' on sanottu karjalassa *topaksi* 'rikaksi' tai eteläkarjalassa ja aunuksessa *piätšakaksi* 'pääsakaksi', märkivää ihotauteja, syyhyä karjalassa ilmauksin *tšakka, vieraš tš., vieras šitta* tai suo-

messa sanalla *ru(u)hka*. Mutta kuvaannollisuus nimenomaan *tšakka* -sanankohdalla on siksi erikoislaatuista, että se on ymmärrettävissä vain kierteilystä, tahallisesta harhauttamisesta johtuneeksi. Toisaalta *šitta* ja *toppa* -kuvaannollisuuksia on ilmeisesti viljelty esim. peloteltaessa ja varoteltaessa lapsia vaarallisista ja inhottavista sairaalloisuusseritteistä.

Tähän ryhmään kuuluvista käytöistä on vielä mainittava, että syntys jälkeisten nimityksinä karj.-aunuksessa esiintyvät *toppa* ja *redu*. Ne ovat ilmeisiä eufemismeja, mutta osoittavat samalla, että alkeellisessä käsityksessä tuo kehon poiste on kartettavaa. Eufemismi on epäilemättä myös vepsän *tšak*, joka etelävepsässä tarkoittaa verta yleensä, äänisvepsässä taas kuukautisverta. Verestä, erityisesti kuukautisverestä, käytetään primitiivisissä oloissa usein kiertonimityksiä (ks. Sanankieltoja ss. 249, 257).

Mielenkiintoisempia ovat ehkä ne semologiset muutokset, joissa 'lian, rikan' merkityksistä on päädytty eläimen merkityksiin: *toppa*, *tšakka*, *raiska*, *rietta*, *rikka*, *pehu*, *pasko*, *hilve* tarkoittavat karhua, sutta, kettua, pieniä vahinkoeläimiä, hiiriä, raiskalintuja ym.; *toppa*, *rikka* nimenomaan ns. läävämatoa, *moarikka* käärmettä; *toppa*, *tšakka*, *retu*, *raiska* kiusallisia hyönteisiä, hyttysiä, sääskiä, paarmoja, kasvien tuholaisia sekä huonesyöpäläisiäkin. Viimeksimainittujen käyttöjen kohdalla voidaan viitata kansanomaisiin käsityksiin kiusallisten hyönteisten synnystä. Pohjois-saksalaisten uskomusten mukaan esim. kärpäset ovat saaneet alkunsa ulosteista ja varsinaiset syöpäläiset liasta (HDA s.v. *Kot*, 1). Mutta tällä pohjalla emme voi ajatella muiden eläin-merkitysten kehittymistä. On siksi ymmärtääkseni lähdeittävä sanojen kuvaannollisesta käytöstä. Tällöin tuskin ilman muuta selvittäään sillä, että leimaamme ne v a i n vihan ja halveksumisen ilmauksiksi. Tietenkin näiden metsästäjän, karjanhoitajan ja maanviljelijän ammattilaisille sekä ihmiselle itselleenkin vaarallisten ja kiusallisten olioiden nimittäminen tiettyillä lian ja rikan ilmauksilla kuvastaa tuonlaatuisia tunteita. Mutta on eräitä tietoja siitä, että esittämämme kuvaannollisuudet kuuluvat kieltojen ja uskomusten piiriin. Lönnrotin sanakirjassa selitetään *pasko*: »epit. för varg och andra rofdjur, dem man af vidskepelse ej vill nämna med eget namn», *pasko hävi lampaiissa* 'vargen ofredade fåren'. Petsamon kiestinkiläismurteesta on Hannes Pukin kokoelmassa tieto, että *hiiri* -sanaa vältetään sanomasta, jottei tuo jyrsijä vahingoittaisi eloja; sen sijasta käytetään ilmausta *šittanenä*. Esim. kun tullaan uuteen taloon, niin »šittanenät porotellah talošta poikeš: šittanenät poikeš, myö šijah». Haukkumanimitykseksi voidaan selittää karj.-aunuksessa tavattavat käärmeen epiteetit *paha*

(SääJ), *pahakaš* (Tun), *pahattšū* (SuoJ SääJ Vit Tun), *paha elävä* (Sal). Mutta viimeksimainitusta sanasta tiedottaessaan Martta Pelkonen mainitsee: Metsässä ym. ollessa ei mainita sitä (käärmettä) nimeltä, vaan sanotaan »paha elävä».

Tuskin saatetaan ainakaan kieltää sitä, että rikkaa ja likaa merkitsevien ja merkinneiden sanojen suosituksitulemiseen ja leviämiseen eläimen merkityksissä lähinnä on vaikuttanut kiertoilmausten tarve ja samalla pyrkimys sellaisiin affektisiin kuvaannollisuuksiin, joilla on voitu varottaa pahasta (vrt. Sanankieltoja ss. 79—80, 118). Lähtökohtana on saattanut olla kyllä eräiden ilmausten kohdalla niiden käyttö soimasanoina. Viljellänhän todella eräitä näistä, esim. *paska*, *tšakka* ja *rietta* -nomineja, arvosteltaessa ihmisiä, jotka ovat jotenkin kiusallisia, pahankurisia, ilkeitä tai häijyjä. Mutta sanatabun alaisista eläimistä liian karkeiden ilmausten käyttö tietyissä tilanteissa ja ennen kaikkea tietyssä sosiaalisessa ympäristössä (esim. lasten parissa) on tuntunut liian uskalletulta. Siksi esim. *pasko* tai *rietta* on voitu korvata viattomamman, »siistimmän» rikan nimityksellä, esim. sanoilla *rikka*, *pehu*, *tšakka*, *hilve*, *toppa*, jotka karhusta, sudesta ja ketusta käytettyinä vaikuttavat epäloogisilta alkumerkityksiin verraten. Näin saa myös tämä merkitysopillinen paralleelisuus selityksensä. Täten ei ole välttämätöntä lähteä sellaisesta konkreettisesta kuvaannollisuudesta kuin väitöskirjassani olen esittänyt, nimittäin että *raiska*, *rikka* jne. -sanoja olisi aluksi käytetty vain pienten »rikkamaisten» eläinten, kuten syöpäläisten nimityksenä, mistä käytöstä sitten eufemismitarpeen takia sanojen viljely olisi laajentunut epäloogisilta tuntuviin tapauksiin (Sanankieltoja s. 99).

Tätä selityskoetta valaisee myös likaa, rikkaa merkitsevien sanojen käyttö paholaisesta, mikä tietenkin kuvastaa kristinuskon levittämää ajattelutapaa. Kun pirua nimitetään ilmauksin *rietta*, *rietas* (*henki*), *sakka*, *sakkahinen*, *retu*, *metsän rikka*, ovat kyseessä ilmeiset soimasanat. Toisaalta tuskin on epäilystä niiden eufemistisesta luonteesta. Mutta samalla kun niiden avulla voidaan välttyä tietyistä syistä kiellettyjen nimien lausumisesta, samalla niiden synnyttämät rinnakkaismielteet, sikäli kuin alkumerkitykset ovat säilyneet, tavallaan varottavat likaisesta, saastaisesta oliosta. Yhdellä ilmauksella voidaan siis palvella useampia tarkoituksiperiä. Tämänlainen komplisoitunut asiointi hämmentää usein affektisten ilmausten käsittämistä.

R. E. NIRVI

Über einige ostseefinn. Wörter mit der Bedeutung 'Schmutz, Kehricht'. (S. 398.)

R. E. NIRVI

In einigen ostseefinn. Sprachen gibt es mehrere Wörter, die wie Homonyme aussehen, da sie ausser 'Schmutz, Kehricht' auch noch ganz andere Sachen bedeuten. So bezeichnet z.B. karel.-olon. *toppa* 'Husten, Schnupfen, unangenehme Insekten, Schädlinge, den sog. »Stallwurm« (eigentlich 'das Wiesel, *mustela nivalis*'), Mutterkuchen, Körnchen, Dreck'; ausserdem wird es in der Bed. 'armer Schlucker, Feigling' und mit einem Ableitungssuffix auch als meteorologisches Wort gebraucht. Karel.-olon. *šakka* hat ausser sämtlichen obigen Bedeutungen noch diejenigen von 'Wolf, Krätze (scabies) und einer Pferdekrankheit'; seine wepsische Entsprechung *šak* bedeutet 'Blut, Menstruationsblut', die finnische (*sakka*) — 'Bodensatz; Teufel'. Das vom karel. *šakka* abgeleitete *šakata* heisst 'schelten, tadeln, zanken'. Finn. *retu*, *raiska*, *hilve*, *pehu*, *rikka*, *pasko* und *rietta* bedeuten einerseits gewisse Tiere, anderseits aber 'Schmutz Dreck', finn. *paska* (*pasko*) und *rietta* ausserdem gewisse Ausscheidungen, Kot und Augenbutter. Die ursprüngliche Bedeutung sämtlicher obigen Wörter lag im Bereich von 'Schmutz, Kehricht' und die Bedeutungserweiterung war affektbedingt, da die damit später bezeichneten Tiere, Krankheiten und Ausscheidungen teils sehr unangenehm, teils Tabu waren. Man benötigte einerseits Kraftwörter wie *paska*, *rietta*, anderseits aber Euphemismen für dieselben Wörter für gewisse Situationen, z.B. wenn Kinder dabei waren. Diese beiden Tendenzen haben einen oft geradezu unlogisch erscheinenden Parallellismus gezeitigt.

Verf. behandelt ausserdem zwei ostseefinn. Wörter, die 'Schwefel' bedeuten oder bedeutet haben: finn., karel, weps., wot. *rikki* und olon. *tšearü*, Gen. -*än*, die man früher mit finn. *rikka* 'Körnchen, Bisschen; Splitter' zusammengestellt hatte. Es sind aber Lehnwörter: *rikki* < < niederd. (*düvels*)*dreck*, vgl. estn. *trikk* ~ *tüvistrikk* 'asa foetida' < niederd. *düvelsdreck*; *tšearü* < russ. *чѣра* 'Schwefel'.